

# המעבר מיישוב למדינה מבט היסטורי/משפטי

הכנס יתקיים ביום ד', 21.9.2011, אוניברסיטת תל-אביב,  
הפקולטה למדעי הרוח, בניין גילמן, חדר 496

10.00 - ברכות

10.15 - 11.45 מושב ראשון

יו"ר יחיעם ויץ (אוניברסיטת חיפה)  
יורם שחר (המרכז הבינתחומי הרצליה)

חיי כבוד, חירות ועמל ישרים" –אוטופיה ציונית ומציאות ישראלית.

טיטות הכרזת העצמאות מאפשרות הצצה נדירה לדרך בה הוטמע תפריט הערכים הציוני במסמך המכונן של ההגשמה המדינית. באחת הפסקאות הפחות-מוכרות של ההכרזה (אני מכנה אותה "פסקת ההעפלה") מגדירים מנסחי ההכרזה את המהלך הציוני כמימוש הזכות האישית והקיבוצית ל"חיי כבוד, חירות ועמל ישרים". אתאר את מאבק הגרסאות שמאחורי הגדרה זו, אנגיד אותה למקבילתה האמריקאית ("חיים, חירות וביקוש האושר") ואפרש אותו כשלילה אוטופית של "מארת הגלות" בתפישת הזרם המרכזי של היישוב העברי. אראה כי שניים מערכים אלה נקלטו חמישים שנה לאחר מכן במסמך העל החוקתי של מדינת ישראל ("חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו") אך "עמל ישרים" הומר בערכים אחרים ("חוק יסוד: חופש העיסוק").

ניר קידר (אוניברסיטת בר אילן)

בן גוריון והחוקה

ההרצאה תעסוק בעמדותיו של דוד בן-גוריון בשאלת החוקה בישראל. אטען שראש הממשלה הישראלי הראשון היה מנהיג 'חוקתיסט', שהבין לעומק את החשיבות של המשפט ושלטון החוק לפרט ולחברה, ועל כן ראה בכינונו של משטר חוקתי מתוקן מטרה מרכזית. מודרך על ידי תכלית זו, בן-גוריון פעל רבות בכל תקופת מנהיגותו לעיצובו של סדר חוקתי בארץ: הוא הוביל שורת מהלכים שמטרתם לכונן משטר דמוקרטי יציב, המכיל מנגנונים פוליטיים ומשפטיים מובנים שמפקחים על כוחו; והוא נאבק ללא לאות על מנת להטמיע בקרב הישראלים תודעה אזרחית – 'תומכת-חוקה' – שמשמעותה הכרה באחריות הכרוכה בחיים במדינת חוק. להרצאה שני חלקים, הדנים כל אחד בפן אחר במדיניותו החוקתית של בן-גוריון. הראשון מנתח את התנגדותו המפורסמת של ראש הממשלה לחקיקת חוקה כתובה בראשית עצמאות, שנתפסת בדרך כלל כעדות לכך שבן-גוריון נעדר הבנה של חשיבות המשפט ושלטון החוק. אראה כי התנגדותו של בן-גוריון לחוקה כתובה נבעה דווקא מהבנה חוקתית עמוקה וכי תכליתה הייתה ייצובם של שלטון החוק והממלכתיות בארץ. החלק השני של יחשוף בקיצור את המשמעות החוקתית העמוקה הטבועה במאבקיו של בן-גוריון לכונן צבא, מערכת משפט ומינהל ציבורי ממלכתיים ועל תפיסת העולם החוקתית שהנחתה את חתירתו הבלתי פוסקת להשריש בחברה הישראלית תודעה אזרחית-ממלכתית בעלת רכיב לגליסטי ברור.

מגיבה: פולה קבלו (אוניברסיטת בן גוריון בנגב)

11.45 - 12.15 הפסקת קפה

12.15 - 13.45 מושב שני

### **יושב ראש: יעקב מצר (האוניברסיטה העברית בירושלים) אסף לחובסקי (אוניברסיטת תל אביב)**

שינוי והמשכיות במערכת המס הישראלית במעבר בין מנדט למדינה

בעשור האחרון של תקופת המנדט התקיימה בארץ ישראל מערכת מיסוי לא פורמלית של הישוב היהודי (כופר הישוב, מס חרום ומגבית ההתגייסות וההצלה). מערכת זו, שכללה הן מיסים ישירים והן מיסים עקיפים, הצליחה לגייס סכומים כסף גדולים ללא שימוש בכללי משפט פורמליים וללא הסתמכות על בתי משפט שייאכפו אותם. עם קום המדינה בוטלה מערכת המיסוי הלא פורמלית של הישוב והמדינה החדשה החלה להשתמש במערכת המס שירשה מהשלטון הבריטי. המעבר ממערכת המס הלא-פורמלית של תקופה הישוב למערכת מס המדינתית לווה בקשיי הסתגלות רבים שבאו לידי ביטוי בהשתמטות נרחבת ממס. רק לקראת סוף העשור הראשון לקיומה של המדינה גבר הציות למערכת המס המדינתית.

מאמר זה מתאר את מערכת המס הלא פורמלית של הישוב בסוף תקופת המנדט תוך התמקדות במנגנונים השונים שבהם עשתה מערכת זו שימוש כדי לגבות מסים. המאמר דן במעבר ממערכת זו למערכת המס הפורמלית של המדינה, את הניסיונות שנעשו במהלך העשור הראשון להמשיך ולהשתמש בחלק מהמנגנונים מתקופת היישוב כדי להגביר את הציות של הציבור לדיני המס ואת כישלון הניסיונות הללו. המאמר מראה כי כישלון זה נבע בחלקו משינוי באופייה של החברה הישראלית במעבר מתקופת המנדט לתקופת המדינה, שינוי שלא כל קובעי המדיניות הטמיעו.

### **אורית רוזין (אוניברסיטת תל אביב)**

המאבק על העלאת גיל הנישואין: המשכיות ושינוי

מטרתי בהרצאה זו היא לעסוק בתפיסת הילדות בישראל בשנות החמישים לאור חקיקת חוק גיל הנישואין. אני טוענת שמטרתו של חוק זה הייתה להבטיח את הזכות לילדות. חוק זה רלוונטי להגדרת הילדות והנעורים – מפני שהחוק תוחם למעשה את הגבול שבין ילדות ובגרות – ובמקרה הישראלי כיוון שהחוק קבע רק את גילן של נערות – את הגבול שבין ילדות ואמהות. יוזמתה של עדה מימון שהובילה לחקיקת חוק הנישואין אינה אלא המשכו של תהליך החקיקה שהובילו נשים יהודיות מהתאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות החל משנות העשרים של המאה. כפי שהראה אסף לחובסקי, בזכות פעילותן של נשים אלה ואחרות שהצטרפו אליהן, הועלה ב-1936 גיל הנישואין בארץ ישראל המנדטורית ל-15, תוך גרירת רגליים של ממשלת המנדט. הפעילות הארץ-ישראלית התרחשה בצלם של שינויים חקיקתיים ברחבי האימפריה הבריטית כמו גם באזור הים התיכון. אני מבקשת לעמוד על הדומה והשונה במאבק להעלאת גיל הנישואין בתקופת המנדט ובראשית ימי המדינה ולהשוות תהליך זה למאבק דומה שהתרחש בהודו לפני ואחרי עצמאותה.

### **מגיבה: מרגלית שילה (אוניברסיטת בר-אילן)**

13.45 - 15.00 ארוחת צהרים

**יושבת-ראש: אסתר מאיר גליצנשטיין (אוניברסיטת בן גוריון בנגב)**

**אלכסנדר (סנדי) קדר (אוניברסיטת חיפה)**

(אורן יפתחאל (אוניברסיטת בן גוריון), אחמד אמארה (אוניברסיטת ניו יורק - NYU)).

הסכסוך הקרקעי בין מדינת ישראל לבין הבדווים של הנגב: המקרה של אל-עוקבי בפרספקטיבה היסטורית-גיאוגרפית-משפטית

המאמר (בהכנה) בוחן את הסכסוך הקרקעי בין מדינת ישראל לבין הבדווים בנגב תוך התמקדות במקרה אחד: הסכסוך בין יורשי סולימאן אל-עוקבי לבין מדינת ישראל במסגרת הליך הסדר מקרקעין. במסגרת זו, המאמר מתמקד בהתפתחות של הסדרים משפטיים העוסקים בזכויות בקרקע, ובמיוחד הסדרים הקשורים בדוקטרינת האדמה המתה (מוואת) והסדרי קרקע (Settlement of Title). כפי שעולה מן המאמר, ארבע רבדים עיקריים של משפט רלבנטיים לסכסוך: המשפט המנהגי הבדווי, המשפט העותומני, המשפט המנדטורי והמשפט הישראלי. המאמר מתמקד בהמשכיות ובשינוי הפרשנות המשפטית והדין הנוהג במעבר מהתקופה המנדטורית לתקופה הישראלית.

**אביטל מרגלית: המכללה האקדמית ספיר**

מושבי העולים בשנות החמישים: המשכיות ושינוי בתרבות השליטה של תנועת העבודה

בשנות החמישים של המאה הקודמת הוקמו מאות מושבים, רובם באמצעות המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית. חלק ניכר מהם אוכלסו על ידי עולים חדשים. עולים ממדינות אירופה ומדינות האסלאם הוכוונו אל דפוס התיישבות חקלאי זה שהחל את דרכו בשנות ה-20. לבד מהעובדה שהתיישבות זו היוותה פתרון של בעיות מעשיות של דיור ותעסוקה, וכן הגשימה את המטרה הפוליטית והתכנונית של פיזור האוכלוסין, היה טמון בהתיישבות העולים במסגרת המושבית ניסיון לשינוי תרבותי. היה זה ניסיון לסגל את "אבק האדם" יוצא המחנות או את ה"נחשלים המסורתיים" יוצאי מדינות האסלאם, ל"עבודה, לתרבות ולהרגלים" של חיים פרודוקטיביים של יהודי היושב על אדמתו ומעבד אותה. היה זה ניסיון להפוך את המוני העולים למגשימי המשימה הלאומית בדרך המלך של החלוציות החקלאית. היה זה פרויקט של לאומיות ומודרניות. אמצעים שונים ננקטו על ידי מגבשי תוכניות ההתיישבות – מוסדות המדינה, מחלקת ההתיישבות ותנועת המושבים – לשם הגשמת המטרה, בין היתר בדרך של הדרכה, חינוך ודוגמא אישית. כן מסתמנת מגמה בולטת אחרת והיא השימוש בכוח המדינה כריבון ליצירת מסגרת בה הופעלו דפוסים משפטיים מורכבים – חוזיים, קנייניים ותאגידיים – שנוצרו, כוננו ופוקחו מלמעלה באורח ריכוזי והיררכי, לרבות שימוש בחקיקה ייעודית בדמות חוק התיישבות החקלאית.

מעבר לתיאור של ההיקף והמגוון של השימוש במשפט בכל הקשור במושבי העולים, מטרתו של המאמר היא להראות שאת מקורם של דפוסים הפעולה המשפטיים שמטרו את המושב בשנות העלייה ההמונית יש למצוא באופן שבו הבנתה ההסתדרות, בניצוחו של הועד הפועל, את זהותם הקואופרטיבית של תאגידיה בשנות העשרים והשלושים. כאשר עמד בפני מנהיגי המדינה הצורך למצוא מבנה ארגוני שבמסגרתו ייקלטו העולים ואשר יאפשר פיקוח ושליטה על הליכי שינוי חברתי תוך כדי הבטחת מילוי המשימה הלאומית של ההתיישבות, הם פנו אל אותם הדפוסים הארגוניים והמשפטיים אשר היו חלק מעולמם התרבותי וחלק מרפרטואר הפעולה של השדה הארגוני - כמעט בבחינת המובן מאליו.

חקר מושבי העולים כחלק מהרצף ההיסטורי של דפוסים פעולה ארגוניים ככלל, ושל דפוסים שימוש במשפט בפרט, מטשטש את המשמעות של השינוי מתקופת היישוב אל תקופת הריבונות, ומצביע על חשיבותה של התרבות הארגונית של הקבוצה השלטת כגורם מעצב המסביר את יחס המדינה אל העולים בהתיישבות.

**מגיב: זאב צחור (המכללה האקדמית ספיר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב)**

16.30 – 17.00 הפסקת קפה

17:00 – 19:00 פנל מסכם :

**יו"ר אניטה שפירא (אוניברסיטת תל אביב)**

**יואב גלבר (המרכז הבינתחומי הרצליה), אביבה חלמיש (האוניברסיטה הפתוחה),  
פנינה להב (אוניברסיטת בוסטון), מנחם מאוטנר (אוניברסיטת תל אביב)**